

II. A SZITUÁCIÓS JOGOS VÉDELEM¹

UJVÁRI ÁKOS

II.1. Előzmények

II.2. A hatályos szabályozás bemutatása

II.3. A hatályos szabályozás értékelése és elemzése

II.4. De lege ferenda javaslat

II.5. Felhasznált irodalom

II.1. ELŐZMÉNYEK

Degré Lajos 1910-ben napvilágot látott monográfiájában idézi *Löfflert*, aki a jogos védelem jogintézményének másodlagos, társadalmilag hasznos funkciójáról ír. Ez pedig a jogos védelem generálpreventív, edukatív jellegében érhető tetten; abban, hogy a jogtalan támadónak a jogi szabályozás révén tartania kell egy a jog által támogatott és ezért jogszerű védelmi cselekménytől.²

Annak ellenére, hogy a jogos védelmi helyzet esetében az arányosság követelményét az *1878. évi V. törvénycikk* sem tartalmazta, a Curia arányosságot olykor figyelembe vevő ítéleteit, ha jogilag nem, de etikailag elfogadhatónak tartotta *Degré* is.³

Az *1978. évi IV. törvényen* alapuló ítélkezési gyakorlatból⁴ egyfelől az a következtetés volt levonható, hogy a szükségesség és az arányosság két különálló kategória, a szükségesség arra ad választ, hogy egyáltalán létrejött-e jogos védelmi helyzet, nem áll-e fenn kitérés kötelezettség. Az arányosság vizsgálatára csak az előbbi kérdésre adott pozitív válasz után van szükség, ekkor van értelme megvizsgálni azt, hogy az elhárító magatartás nem okozott-e aránytalanul nagyobb sérelmet, mint amekkorát a támadás okozott volna.

¹ A 2014. június 25. napján az OKRI és az MTA Jogtudományi Intézete által megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata *Adalékok a szituációs jogos védelemhez* címmel megjelent a Büntetőjogi Szemle 2015/3. számában. Jelen írás ennek az átdolgozott, kiegészített változata.

² DEGRÉ (1910) 519. o.

³ Uo. 388. o.

⁴ BH 1999. 5.; BH 2004. 91.

Másfelől az eseti döntésekben olvasható volt arra is utalás, hogy a bírói gyakorlat a *szükségesség fogalmi elemének* tekintette a törvényben elő nem írt, de a judikatúra által megkövetelt arányosság követelményét. Ezt fejezte ki a Legfelsőbb Bíróság a BH 2003. 394. számú elvi határozatában, amikor így fogalmazott: „A szükségesség azt is magában foglalja, hogy az elhárító cselekmény nem idézhet elő aránytalanul súlyosabb sérelmet, mint amelyet a jogtalan támadás okozott volna.”

Az 1978. évi IV. törvény rendelkezésein nyugvó bírói gyakorlat az alábbi jelentős téziseket fogalmazta meg a szükségesség, arányosság fogalma tekintetében.

A jogos védelem szükségességének megítélését nem lehet kizárólag a támadó és a védekező személynél lévő eszközök veszélyességének mechanikus vizsgálatára korlátozni, hanem a konkrét veszélyhelyzet felmérése, az egymással szembenálló személyek adottságai, a támadók, illetőleg a védekezők számaránya, fizikai erőfölénye és az ebből fakadó támadási, védekezési lehetőségek alapján kell a helyzetet értékelni (BH 1983. 304).

Az ítélezési gyakorlat tehát a Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelvének vonatkozó rendelkezésein alapulva egységes volt abban, hogy a jogos védelem szükségességének megítélése nem szűkíthető le a támadó és a védekező személynél lévő eszközök veszélyességének vizsgálatára (BH 1983. 304.; BH 1986. 169.; BH 1990. 1.; BH 1990. 367.).

Az eset összes körülményeire figyelemmel természetesen lehet szó arról, hogy az adott eszköz, adott módon történő használata, az adott támadás elhárításához nem szükséges (BH 1985. 170.).

Az arányosság a joggyakorlat szerint nem jelentett eszközarányosságot. A BH 2004. 92. számú határozat szerint a jogos védelem szempontjából nem értékelhető az arányosság követelményének sérelmeként, ha a vádlott a testi épsége ellen késsel jogtalanul támadóval szemben a kés elvétele után más eszköz alkalmazásával védekezve közvetlenül életveszélyes sérülést okoz.

A 15. számú irányelv szerint a jogos védelmi cselekmény arányossága szempontjából azt kellett vizsgálni, hogy az elhárító magatartás nem idézett-e elő aránytalanul nagyobb sérelmet, mint amelyet a jogtalan támadás okozott volna.

Az ítélezési gyakorlat a védekező szándékának is meghatározó jelentőséget tulajdonított, ennek a következménye kétirányú:

1. az objektíve arányos elhárító cselekmény túllépéssé válik, ha a szándék alapján az arányosságot meghaladó bűncselekmény kísérlete állapítható meg;
2. a védekezés arányossága szempontjából figyelmen kívül marad a jogtalan támadónak okozott olyan többsérsélem, amelyet az elhárító cselekmény kifejtőjének szándéka nem fog át. Ebből következően, az elhárító tevékenység gondatlan következményei az arányosság körén kívül maradnak.

Az utóbb leírt, a védelmi szándéknak relevanciát tulajdonító állásfoglalást erősítette meg a bírói gyakorlat a BH 2003. 50. számú eseti döntésével, amely szerint a jogtalan támadás és az elhárítás arányosságának vizsgálatánál a támadás és a védekezés szándékolt következményeit kell összevetni, így az elhárítás gondatlan következményei az arányosság körén kívül esnek.

A fenti elvi alapokra építkezett – a történeti tényállásában is hasonló – BH 2003. 394. számú elvi határozat, amely szintén a védelmi szándék relevanciáját emeli ki. E szerint a jogos védelem megállapítását nem zárja ki, ha a vádlott testi épsége ellen irányuló jogtalan támadást a sértett combjára leadott szúrással háritja el, amely a verőér sérülése folytán a sértett halálát eredményezi. Ez esetben is érvényesült az a jogelv, miszerint a támadás elhárításának gondatlan következményei az arányosság körén kívül rekesztendők.

Az arányosság az objektíve lehetséges következményekkel való összemérhetőséget jelentette. Nem kellett az egymással szembe állítható cselekményeknek a jogi minősítésükben is megegyezniük (BH 1990. 1.). Ebből kifolyólag, illetve a védekezési szándék relevanciájából fakadóan a testi épség ellen irányuló támadással szemben a bírói gyakorlat következetesen elismerte a formálisan testi sértésben megnyilvánuló elhárító cselekmények jogosságát. Ez esetben az elhárító cselekmény akár életveszélyes, sőt halált okozó eredménye sem jelentette az arányosság sérelmét (BH 1987. 337.; BH 1989. 2.; BH 1990. 1.; BH 1993. 75.; BH 1996. 405.)⁵.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt a bírói gyakorlatban érvényesülő jogelvek alapján, hogy testi épség elleni támadás ölési szándékot magában foglaló elhárító magatartással a jogos védelem keretei között nem verhető vissza. Ezt példázta a BH 2000. 522. számú eseti döntés.

A 15. irányelv vonatkozó rendelkezései szerint nem jelentette az arányosság követelményének megsértését az sem, ha az életveszélyt okozó testi sértést célzó jogtalan támadás elhárítása a támadó halálát eredményezte.

Egyes, *a jogalkalmazásban érvényre nem jutó* tudományos nézetek szerint, a megtámadott érdekeit szolgálta az is, hogy a társadalomra veszélyességet kizáró jogos védelem fennállásának vagy hiányának az eldöntésénél az alanyi oldalon megmutató szándékosságnak szerepe nem lehetett, tehát a védekezési szándék a jogos védelem megítélése szempontjából irreleváns volt. Ebből az következik, hogy csak is a védekező által ténylegesen okozott sérelem vagy veszély az irányadó, közömbös, hogy a cselekmény egyébiránt milyen bűncselekmény kísérletének minősülne.⁶ (Például ha a megtámadott a támadást életveszélyt okozó testi sértéssel háritja el, fel sem merülhet, hogy a szándék alapján ez emberölés kísérletének minősülne.) E *Tokaji Géza* által megfogalmazott nézeteket az ítélkezési gyakorlat teljes mértékben elutasította, hiszen mint arra már a korábbiak során kitértem, a jogalkalmazás a védekező szándékának is meghatározó jelentőséget tulajdonított (többek között BH 1984. 84.; BH 1990. 367.).

Már a Csemegi-kódex rendelkezésein alapuló ítélkezési gyakorlat is döntő jelentőséget tulajdonított a védelmi szándéknak, amikor a Curia így fogalmazott: „Gondatlanságból elkövetett cselekményre nézve a jogos védelem megállapíthatása ki van zárva, mert a jogos védelem szándékos, sőt célirányos, ti. a megtámadás elhárítására irányzott és arra szükséges cselekvést feltételez.”⁷

⁵ Megjegyzendő, hogy ezt a jogtételt egyes eseti döntések árnyalták, vö. BH 2002. 42.

⁶ TOKAJI (1984) 261. o.

⁷ BALOGH (1907) 305. o.; Curia 6186/908., 1908. 09. 15.

A jogos védelem határai kapcsán a bírói gyakorlatban az 1990-es évek közepétől jelentős változás következett be.

A legjelentősebb áttörést a BH 1996. 292. számú eseti döntés jelentette, amelynek leginkább előremutató eredménye a „*támadó viseli a kockázatot*” tézis⁸ megfogalmazásában rejlik. Ennek értelmében a szükségesség–arányosság megítélésénél nem a jogtalanság talaján álló támadó, hanem a megtámadott szempontjait kell elsődlegesen értékelni, és a támadónak kell a kockázatot viselnie, vagyis azokat a következményeket, amelyeket a védelmi cselekmény okoz.

A „*támadó viseli a kockázatot*” tétel korántsem új keletű, e tézist már a XIX. század végén úgy elvi, mint gyakorlati értelemben megfogalmazták. *Edvi Illés Károly* vélekedése szerint „A személy ellen intézett támadásoknál aligha kétséges, hogy túlnyomóan a védelmi helyzetben lévőnek felfogása irányadó [...] mert ily esetekben a nyugodt megfontolásra rendszerint nincs idő”⁹. A Curia álláspontja pedig egybevágott a fent idézett szerzővel: „a jogos védelem mindig tág értelemben magyarázandó a vádlott javára”¹⁰.

II.2. A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁS BEMUTATÁSA

A Btk. 22. § (2) bekezdése szerint „jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna, ha

- a) azt személy ellen
 - aa) éjjel,
 - ab) fegyveresen,
 - ac) felfegyverkezve vagy
 - ad) csoportosan követik el,
 - b) az a lakásba
 - ba) éjjel,
 - bb) fegyveresen,
 - bc) felfegyverkezve vagy
 - bd) csoportosan
- történő jogtalan behatolás, vagy
- c) az a lakáshoz tartozó bekerített helyre fegyveresen történő jogtalan behatolás”.

A fenti jogszabályhelyen meghatározott esetekben gyűjtőfogalomként a „szituációs jogos védelem” terminológia használata bevetté vált, ezt nem csupán a jogirodalom használja, a jogos védelem kérdéseit rendező 4/2013. Büntető jogegységi határozat I.2. pontja is átvette.

⁸ A *támadó viseli a kockázatot* jogtételt később közzétett elvi határozatok is megerősítették, vö. BH 2005. 308.

⁹ EDVI ILLÉS (1894) 296. o.

¹⁰ Curia BJT (XX. kötet, 241. o.)

A BJE is utal arra, hogy a fenti szabályozásnak nem volt előzménye a hazai jogalkotásban. A Kúria kiemeli azt is, hogy a szituációs jogos védelem taxatív felsorolt eseteihez megdönthetetlen védelem társul. A felsorolt esetekben ugyanis a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna.

Az említett BJE szerint a Btk. 22. § (2) bekezdés a)–c) pontjaiban megkívánt feltételek megvalósulása esetén további mérlegelés szükségtelen, és a védekező cselekménye már a megvalósulásakor nem büntetendő, mert nélkülözi a társadalomra veszélyességet, éppúgy, mint a 22. § (1) bekezdése alapján az elhárító cselekmény kifejtője esetében.

A jogegységi határozatból egyértelműen kiolvasható a Kúria azon törekvése, amelylyel az új szabályozás parttalan alkalmazásának kíván gátat szabni.

A BJE hangsúlyozza, a szituációs jogos védelem esetei is kivétel nélkül feltételezik a jogtalan támadás megvalósulását. E fogalommal kapcsolatban ugyanis mindazt vizsgálni kell, amely a 22. § (1) bekezdése során sem mellőzhető. Ugyanakkor az új anyagi jogi rendelkezések egyik lényegi elemét a Kúria is külön kiemeli, miszerint az új törvényi feltételek mellett megvalósuló – mindig aktív magatartással elkövetett – jogtalan támadások esetén *a támadó konkrét szándékának további vizsgálata szükségtelen.*

A BJE – a törvény szövegével és a korábbi bírói gyakorlattal összhangban – rögzíti, hogy a 22. § (2) bekezdésében említett elkövetési idő alatti vagy elkövetési módok megvalósításával kifejtett jogtalan személy elleni támadást – arra való tekintet nélkül, hogy az ténylegesen milyen sérelem okozására irányult – úgy kell tekinteni, mintha az a megtámadott élete ellen is irányult volna, tehát a védekező a jogtalan támadó életét védelmi cselekményével kiolthatja.

A jogos védelem határait jelentős mértékben kiszélesítő törvényi rendelkezések jogértelmezéssel történő esetleges további tágítását akadályozza meg a Kúria azzal, hogy *a 22. § (2) bekezdésének b) és c) pontjaiban modellezett helyzeteket logikailag az a) ponthoz kapcsolja.*

Ezzel a BJE-ben kimondhatóvá válik: a b) és a c) pontban nevesített jogtalan támadások esetében a szituációs jogos védelem szabályainak alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha a támadás hatókörében olyan vétlen személy tartózkodik, aki védekezni kényszerül, és a támadást el kell háritania. A 22. § (2) bekezdése ugyanis félreérthetetlenül védekezőről rendelkezik.

II.3. A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁS ÉRTÉKELÉSE ÉS ELEMZÉSE

A bírói gyakorlatban bekövetkezett változásokra tekintettel nem lett volna szükséges a jogos védelem szabályozásának absztrakciós szintjén változtatni. Nem kellett volna elindulni a meddő, diszfunkcionális hatásokkal járó kazuisztika irányába. A büntetőjogi felelősséget kizáró okok körében ez idáig példa nélküli volt, hogy a jogalkotó megdönthetetlen törvényi védelem formájában húzza meg a felelősség kizárásának határvonalait. Ha a törvényhozó elszánt a tekintetben, hogy a jogos védelem 130 éven át (1878–2009) lényegét tekintve változatlan generálklauzula absztrakciós szintjén megfogalmazott rendelkezéseit módosítsa, akkor sem helyes egy törvényhelyen belül a szabályozás fogalmi szintjeit így váltogatni.

A Btk. 22. § (2) bekezdése szerinti törvényi vélelem implicit módon a már hatályát veszített 15. számú irányelv arányossági követelményéből indul ki. Ugyanis az a ki nem mondott, de ezek szerint paradigmaticusan még mindig érvényes előfeltevés az alapja, hogy az arányosságnak a védekezés jogszerűsége szempontjából jelentősége van, továbbá az élet elleni jogtalan támadás esetén az arányosság vizsgálata szükségtelen, a támadó élete a védekezés során kioltható. Ha nem az arányossági követelmény a jogalkotó rejtve maradt kiindulási pontja, akkor teljesen értelmetlen lenne a törvényi vélelem felállítása, mivel semmilyen jogi relevanciája nem lenne a jogtalan támadás élet elleni irányának.

Ugyanakkor tényként rögzíthető, hogy a jogos védelem alapvető rendelkezése¹¹ a 4/2013. Büntető jogegységi határozat¹² által kinyilvánítottan már nem írja elő az arányosság követelményét.¹³

Mindezekre figyelemmel az arányosság kritériumának burkolt „visszacsempészése” a jogos védelem határait – kazuisztikus módon – kitágító szituációs jogos védelembe az egész új jogintézmény [Btk. 22. § (2) bek.] létjogosultságát a belső logikai következetlensége alapján is megkérdőjelezi.

Álláspontom szerint e felelősséget kizáró ok szabályozásánál egyensúlyi helyzetre kellene törekedni. A cél, hogy a normatív rendezés valóban védje a megtámadottat, üzenje a társadalomnak a nem büntetendő védekezés lehetőségét, önmagában a jogi rendelkezések hordozzanak generálpreventív funkciót.

Ezzel egyidejűleg azonban óvakodni kellene a jogos védelem határainak indokolatlan kiterjesztésétől, mivel ez paradox módon a megtámadottat is kedvezőtlenebb helyzetbe hozhatja, hiszen a morális fékekkel nem rendelkező támadónak nem lesz veszítenivalója, ha az életben maradása a tét. A kiterjesztett szabályozásnak lehet egy – a jogalkotó által nyilvánvalóan nem kívánt – másodlagos, társadalomra veszélyes diszfunkciója is. Ez utóbbi potenciális veszélyt *Tóth Mihály* abban látja, hogy „a valóban veszélyes támadót is fokozottabb agresszivitásra ösztönzi: ha tudja, hogy az életével játszik, ő sem fog válogatni az eszközökben”¹⁴.

II.4. DE LEGE FERENDA JAVASLAT

Az elvi jellegű, az esetek sokfélesége miatt a bírói mérlegelésnek kellő teret adó szabályozás és a jogos védelem határai megfontolt kiterjesztésének összeegyeztethetőségére gondolatébresztő példaként szolgálhat a dán büntető törvénykönyv¹⁵.

Ennek releváns rendelkezése szerint a jogos védelemben elkövetett cselekmény nem büntethető, ha az szükséges volt a megkezdett vagy közvetlenül fenyegető jogtalan

¹¹ Btk. 22. § (1) bek.

¹² „A 15. Irányelv III. részének 4. pontjában az arányossággal kapcsolatban kifejtettek a továbbiakban nem alkalmazhatók. [...] az arányosság elvárásának törvényi alapja korábban is hiányzott, a hatályos szabályozás pedig tudatosan mellőzte az arányosság fogalmának megjelenítését.” (4/2013. BJE, I.1. pont)

¹³ Vö. I.3.1. fejezet.

¹⁴ TÓTH (2013) 532. o.

¹⁵ GREVE – HØYER – SPENCER (1999) 20. o.

támadás elhárításához, feltéve ha a cselekmény a támadásban rejlő veszélyre, a támadóra, a veszélyeztetett érdekek jelentőségére tekintettel nem minősül kifejezett túllépésnek.¹⁶

A dán kódex egy nagyon jól hasznosítható terminológia segítségével fejezi ki e jogintézmény lényegét. Az elhárítás szükségességét, valamint a szükségesség és a túllépés viszonyát a támadásban rejlő veszély¹⁷ mértéke határozza meg. A támadásban rejlő veszélyre lehet következtetést levonni az (1) bekezdésben felsorolt további két ismérv elemzéséből is (a támadó jellemzői, a veszélyeztetett érdekek jelentősége). Az elhárítás szükségességét mint alapfeltételt bele lehet sűriteni a „támadásban rejlő veszély” kategóriájába, amelyet tágabb értelemben a támadó és a védekező attribútumai, a veszélyeztetett érdekek, a támadás realizálása esetén bekövetkező sérelem mértéke határoz meg.

Ez a megoldás alkalmasabbnak látszik a jogos védelem alapjául szolgáló – nem sematizálható – élethelyzetek szabályozására, mint a szituációs jogos védelem jelenlegi rendelkezései.

II.5. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALOGH Jenő (szerk.) (1907) *Büntetőjogi döntvénytár 1. kötet*. Franklin Nyomda, Budapest, 1907.
- DEGRÉ Lajos (1910) *A jogos védelem az anyagi büntetőjogban*. Pestvidéki Nyomda, Vác, 1910.
- EDVI ILLÉS Károly (1894) *A büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Révai Testvérek Nyomdája, Budapest, 1894.
- GREVE, Vagn – HØYER, Gitte – SPENCER, Martin (1999) *The Danish Criminal Code. English version*. DJØF Publishing, Copenhagen, 1999.
- TOKAJI Géza (1984) *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- TÓTH Mihály (2013) „Az új Btk. bölcsőjénél” *Magyar Jog*, 2013/9. 525–534. o.
- UJVÁRI Ákos: „Adalékok a szituációs jogos védelemhez” *Büntetőjogi Szemle*, 2015/3. 113–115. o.

¹⁶ §13 (1)

¹⁷ “...what is reasonable with regard to the *danger inherent in the attack*...”